

Predhodna objava/1.03

Andreja Bahar Muršič

TOMAŽEVA HIŠA NA LJUBLJANSKEM BARJU

Etnolog konservator se pri terenskem delu sreča s številnimi dilemami, ki ne zadevajo vedno le strokovne plati izbire načinov varovanja etnološkega spomenika, temveč izhajajo iz njegovega pomena, namena in položaja, ki mu ga pripisujejo lastniki in širša družbena skupnost. Naše strokovno delo pogosto preglasijo interesi, nameni, omejitve in zahteve, ki jih narekujejo zunanji dejavniki. Ti so na prvi pogled za stroko marginalni, vendar se lahko tu in tam sprevržejo v nerešljive zagate.

Predstavila bom primer *Tomaževe hiše* v Črni vasi na Ljubljanskem barju. Hiša je bila z odlokom (Ur. list RS št. 26/01, str. 2798) razglašena za spomenik državnega pomena. Obrazložitev predloga za razglasitev je izhajala iz dejstva, da gre za edino - torej zadnjo - še ohranjeno barjansko hišo iz prvega obdobja kolonizacije Barja. Lokacija objekta izpričuje način izsuševanja in kulture barjanskega prostora v zgodnjem 19. stoletju. Ker je Ljubljansko barje ena izmed značilnejših identifikacijskih točk Ljubljane, je *Tomaževa hiša* objekt izjemnega historično-pričevalnega pomena v okolju, ki bo vključeno v sklop nastajajočega krajinskega parka Ljubljansko barje. Zanimiv objekt je estetsko pritegnil tudi slikarja Božidarja Jakca, ki je *Tomažovo hišo* grafično upodobil.

S strokovnega stališča stavbne kulturne dediščine gre nedvomno za pomemben objekt. Za njegovo varovanje in ohranitev se zavzemajo tudi najverjetnejši, po oporoki določeni dediči pokojne lastnice. Ohranitev objekta je naklonjena tudi Mestna občina Ljubljana, ki vidi možnost njegove vključitve v kulturno-turistično ponudbo na območju načrtovanega krajinskega parka,

ki naj bi bil razglašen do leta 2005. V ta namen je že pred leti namenila nekaj sredstev.

Snovalci krajinskega parka se dobro zavedajo, da ohranjenega izvirnega historičnega gradiva ne more nadomestiti še tako dobra replika, postavljena bodisi *in situ* ali v muzeju na prostem. Objekt bi bilo mogoče urediti kot muzej na prostem, v katerem bi predstavili notranji in zunanji ambient barjanske kmetije iz 19. stoletja. Tomaževa hiša bi tako dobila novo vlogo in bi postala reprezentativni objekt na vstopu v park.

A žal so to za zdaj načrti, ki se kujejo že leta. Glavna težava se skriva v še vedno nedokončani zapuščinski razpravi o lastništvu objekta in posestva.

Če bi *Tomaževa hiša* res propadla in če bi snovalci bodočega krajinskega parka še naprej vztrajali na pridobitvi oz. vključitvi takšnega objekta v njegovo zasnovu, ne bi preostalo nič drugega kot postavitev rekonstrukcije. Le upamo lahko, da to ne bo nikoli edina možnost, čeprav zaenkrat stvari ne kažejo najbolje.

Tomaževa hiša in širši kontekst Ljubljanskega barja

Ljubljansko barje je bivalno neprijazno močvirno območje na južnem robu mesta, ki so ga od sredine četrtega do drugega tisočletja pr. n. š. naseljevali koliščarji. Dolga stoletja je bilo dostopno le s čolni. Leta 1769 je bilo po dvornem dekretu cesarice Marije Terezije narejeno poročilo o stanju Barja in o možnosti njegove izsušitve ter kulture. Jezuitski pater Gabriel Gruber je napravil načrt za izsušitev s poglobitvijo in razširitvijo struge Ljubljanice ter predvidel prekop za pospešitev odtekanja vode med gradom in Golovcem. Kanal pa je bil sprva preozek in preplitev, tako da je ob večjem deževju voda Barje še vedno poplavljal.

V obdobju turških in Napoleonovih vojn so bili izsuševalni projekti prekinjeni, nadaljevali pa so se v času cesarja Franca ob kongresu svete alianse. Gruberjev kanal in strugo Ljubljanice so poglobili ter izkopali še več jarkov. Glavna izsuševalna dela so bila končana leta 1829. Takrat se je lahko pričela kolonizacija Barja, s tem pa tudi nastanek nove kulturne krajine v tem prostoru (povzemam po Melik 1927).

Urbanizacija Barja, V. Melik: Kolonizacija ljubljanskega barja, Ljubljana, 1927 (priloga v knjigi: Situacijska karta)

Kolonizacija Barja

Zagovor o nujnosti varovanja objekta utemeljujemo z njegovo povezavo z zgodovinskim kontekstom kolonizacije Barja.

Geograf, barjanski rojak Anton Melik v delu *Kolonizacija Ljubljanskega barja* (1927) deli njegovo kolonizacijo v tri obdobja.

V prvem obdobju naseljevanja po letu 1830 so zemljo razdeljevali in prodajali na dražbah. Izkazalo se je, da bo kmetovanje na nerodovitnih barjanskih tleh trnovo, zato je mestna oblast pomagala naseljencem, da so preživel. Med kolonizatorje so se podajali siromaki, hlapci, dekle, občinski pastirji in ubožni bajtarji. Prve hiše so gradili na Volavju, ki se je v štiridesetih letih 19. stoletja razdelilo na Karolinsko zemljo in Črno vas. Takrat je bilo tam že več kot 25 hiš.

Drugo obdobje kolonizacije - doba šotne industrije - naj bi se pričelo konec štiridesetih let 19. stoletja in končalo v osemdesetih ter devetdesetih letih istega stoletja, ko so se zaloge šote izčrpale. Barjani so šoto kopali in prodajali za gorivo, da so se rešili revščine. Kmalu je naraslo zanimanje za nakup barjanskih zemljišč, tako da se je število hiš hitro povečalo.

Tretje kolonizacijsko obdobje v osemdesetih in devetdesetih letih je prineslo nazadovanje v razvoju barjanskih vasi. Barjani so se znova oprijeli poljedelstva. Številni so se izselili, preseljevali pa so se tudi znotraj Barja. Znani so številni primeri, ko so preselili tudi hišo, saj je prestavitev omogočala lesena brunasta gradnja. Še danes se je začela uveljavljati zidana gradnja na

pilotih, zato so bogatejši lesene hiše prodajali siromakom in si postavljali zidane.

Urbanizacija

Barjansko urbanizacijo so omogočili izsuševalni jarki, ki členijo teren v obliki pravokotnikov. Prve hiše so postavljali med izsuševalnimi jarki vzporedno s cesto, od katere jih je ločeval še *graben*, po katerem je ob večjem deževju odtekala voda. Stale so v smeri vzhod-zahod, tako da je bil na hladnejši, vzhodni strani gospodarski del, zahodni pa je bil namenjen bivanju. Marsikdaj je na dvorišču za hišo stal kozolec, toplar, za sušenje šote. Iz šote so izdelovali tudi *jamnice*, kolibe za spravilo pridelkov. Spomladi so jih podrli in material porabili za steljo. Na dvorišču za hišo je bil ponavadi vodnjak.

Zgodnejše kolonizacijske hiše so bile lesene, majhne in pritlične, zaradi plitve talne vode nepodkletene. Pod skupnim slemenom so združevale bivalni in gospodarski del. Ločevala ju je veža s črno kuhinjo.

Takšne barjanske hiše iz obtesanih brun se niso dolgo ohranile. Prvi neuki naseljenci so jih postavljali na mehka, šotasta tla, zato so se pogosto pogrezale, zaradi vlage pa so propadali tudi spodnji leseni tramovi.

Barjanska Tomaževa hiša

Tomaževa hiša je zadnja ohranjena barjanska hiša, ki izvira iz prvega obdobja kolonizacije Barja. Temu je botroval ugoden splet okoliščin: lastniki si niso želeli ali

Tomaževa hiša danes, posnela Andreja Bahar Muršič 2000
Levo: posnetek iz 60. let, last Valentina Rozmana

niso zmogli sprememb, poleg tega pa objekt stoji na ugodni mikrolokaciji in je bil zgrajen iz kakovostnega gradbenega materiala.

Hiša ima avtentično ohranjen bivalni del, ki stoji na plasti barjanske šote. Kasneje je bil prizidan še gospodarski del, tako da celoten objekt danes izpričuje fazni razvoj, ki je bil značilen tudi za druge barjanske hiše. Na vhodu je preprost lesen portal z letnico 1844. Takrat naj bi jo po ustnih virih postavil lekarnar, ki je nabiral barjanska zelišča za zdravilne zvarke. Vrata so lesena, preprosto oblikovana in brez stilnega okrasja. Skopost pri okrasju je bila v skladu z ubožnim, trnovim življenjem na barjanskih tleh.

V osi vhoda je na drugi strani veže izhod na dvorišče. V veži so poleg črne kuhinje z velbanim stropom še zidan svinjski kotel, ohranjena kredenca in predalčna omara, kakršne so nekoč uporabljali za živila.

Vrata desno od vhoda vodijo v hišo – osrednji bivalni prostor s krušno pečjo in klopjo okoli nje, bohkovim kotom, posteljo in omaro ter starimi družinskimi fotografijami, ki so nanizane pod steklom kot obvezni atribut prostora.

Na levi strani veže je dvojne vrat: ene vodijo v kaščo, druge pa v štible. Po ustnih virih naj bi bila na tem mestu prvotno lesena klet. Ob koncu 19. stoletja naj bi novi lastnik Tomaž Rozman klet podrl in prizidal štible, kaščo in hlev z ločenim vhodom ter tako objekt povečal. Z izjemo svislj v hlevu inventar iz tistega časa ni ohranjen. Videz hiše žal kvari novejša, na samostojnih pilotih stoječa streha z betonsko kritino, ki so jo postavili kar čez staro, nekdanj s slamo krito streho. Pod njo je delno ohranjeno staro ostrešje, ki bi ga bilo mogoče rekonstruirati.

Tomaževa hiša je danes v slabem stanju. Že dvanajst let ni naseljena in hitro propada. Vanjo so dvakrat vlomili in pokradli del izvirnega inventarja.

Etnološko-konzervatorsko vrednotenje objekta in nerešeno lastništvo

V primeru *Tomaževe hiše* smo soočeni s pravno težavo, ki zaenkrat onemogoča načrtovanje in izvajanje kakršnihkoli resnejših sanacijskih posegov. Ker objekt nima formalnega lastnika in se potencialni dediči ne morejo sporazumeti, ga ni mogoče prodati, ne kupiti, ne sanirati, da bi s tem preprečili njegovo propadanje. Celo odlok o razglasitvi spomenika državnega pomena ne pripomore k hitrejši razrešitvi končne zapuščinske razsodbe, ki ji ne bi bilo mogoče več oporekati.

Mestna občina Ljubljana, ki jo zanima odkup barjanske hiše, tako nima sogovornika. Sredstva, ki jih je bila na temelju razpisa za sofinanciranje obnov objektov namenila Tomaževi hiši, je morala preusmeriti, čeprav bi bila hiša potrebna vsaj sanacije, ki bi preprečila propadanje.

Nerešeno lastništvo je botrovalo tudi zavrnitvi vloge za pripravo sanacijskega projekta za hišo, poslana na razpis za sofinanciranje projektov varovanja in prezentacije kulturnih spomenikov za leto 2001 na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Sočasno je bila zavrnjena tudi vloga za pripravo natančnejših arhitekturnih izmer objekta, ki so temelj za dokumentacijo in pogoj za izdelavo sanacijskega projekta. Arhitekturne izmere so bile nekoč sicer že izdelane v sklopu seminarja Fakultete za arhitekturo, vendar žal ne obsegajo celote. Predvsem ne vključujejo detajlov, ki so brez dvoma zelo pomembni, še zlasti za morebitno rekonstrukcijo objekta.

Etnolog konservator se v takšni situaciji znajde povsem nemočen in ne more opravljati nalog, ki mu jih nalaga zakon. Tovrstne pravne ovire pa niso edina težava, s katero se sooča. Ko gre za izdelavo arhitekturnih izmer,

ki so za pomembnejše objekte obvezen del dokumentacijskega gradiva, lahko na primer naleti tudi na nerazumevanje znotraj stroke. Na koncu koncev so natančne arhitekturne izmere edino jamstvo, da bo objekt vsaj dostojno dokumentiran.

Zastavlja se torej vprašanje, ali bi objekt ohranil status kulturnega spomenika, če bi original propadel in bi ga bilo treba rekonstruirati. Njegove namembnosti bržkone ni mogoče obvarovati. Iluzorno je pričakovati, da bi v hiši živeli na enak način, kot so tam živeli pred sto in več leti. V primeru rekonstrukcije se historični materiali ne bi ohranili. Na podlagi izčrpane dokumentacije pa bi lahko naredili vsaj dokaj verodostojen posnetek objekta. Toda ali bi ga bilo še vedno mogoče varovati kot spomenik? Kje so meje kompromisov, da objekt še lahko ohrani status spomenika? Tovrstnih odgovorov strokovne smernice ne dajejo, saj se večinoma sprašujejo le o smiselnosti varovanja dediščine v muzejih na prostem skansenskega tipa (prim. npr. Glasnik SED, let. 32, 1992, št. 2).

Pogled v prihodnost Tomaževe hiše

Način varovanja objekta in prezentacije je nedvomno odvisen od bodočega lastnika. V najboljšem primeru bi bila to Mestna občina Ljubljana, saj bo dediče sam objekt predvsem bremenil.

Nedvomno drži, da objekt ohrani največ zgodovinske pričevalnosti na svoji prvotni lokaciji. Le tam lahko izpričuje način kolonizacije ter v največji možni meri ohranja historičen material. Svetovne deklaracije zagovarjajo stališče o varovanju *in situ*, predstavitev pa je dopustna le v skrajnem primeru, ko je objekt izjemno ogrožen (prim. npr. Mednarodna listina 1969; Kolarič 1975; Unesco - konferenca 1990 in Granadska konvencija 1991).

Ali je *Tomaževa hiša* izjemno ogrožena? Izhodiščni problem, ki bremeni njeno varovanje, je nerešeno lastništvo. Prav to nas je tudi napotilo k razmišljanju o predstavitvi objekta. Dedič, ki naj bi mu po oporoki objekt pripadel, bi najraje obdržal le zazidljivo zemljišče. Zelo verjetno pa je, da bo po končani zapuščinski obravnavi nekdanja enotna parcela razdeljena med dva ali celo tri dediče, s katerimi bo najverjetneje zelo težko skleniti kakršenkoli razumen dogovor o varovanju *in situ*. Tudi če bi bil muzejski prezentaciji namenjen le del prvotne enotne parcele, bi ta izgubil velik del zgodovinske pričevalnosti, predvsem pa bi se bistveno spremenil prostorski kontekst postavitve *Tomaževe hiše*. Objekt ne bi bil v zadostni meri dostopen javnosti, onemogočena pa bi bila tudi morebitna širitev muzeja na prostem. Izkazalo se je, da bi morebitna predstavitev *Tomaževe hiše* na drugo bližnjo lokacijo, imela še nekaj prednosti.

S prenosom na ustrežnejšo lokacijo na Barju bi postala hiša bolj vidna, saj jo v gostem črnovaškem stavbnem nizu zlahka spregledamo. Sosednje novogradnje ne izhajajo iz tradicionalnih meril barjanske arhitekture, zato - paradoksalno - *Tomaževa hiša* danes že deluje kot tujek v lastnem okolju. Zaradi sodobnega urbanizma je oropana pomembnega dela svoje historične

pričevalnosti. Dodatno nevarnost pa predstavlja promet, saj po razširjeni plavajoči črnovaški cesti danes vozijo tudi priklopniki, ki so s svojo težo in hitrostjo že povzročili marsikatero razpoko na hiši.

Stavba je v slabem stanju. Ob sanaciji bo treba uničene dele rekonstruirati in celoto statično sanirati. Pravzaprav bi strokovni prenos in preložitev njegovega najstarejšega lesenega dela po mnenju gradbenih strokovnjakov objektu koristil. Za nameček pa prenos ne bi bil v nasprotju z barjansko tradicijo, ki pozna številne primere prestavitve lesenih hiš ob selitvi ali prodaji.

S pedagoško-zgodovinskega vidika so pričevalni predvsem objekt, njegova razporeditev prostorov, notranja oprema in gradiva, iz katerih je zgrajen. Te elemente je brez težav mogoče ohraniti. Barje je prepredeno z jarki, tako da bi bilo v zadostni meri mogoče rekonstruirati tudi prvotni stavbni ambient. Pedagoški pomen objekta bi nedvomno upravičil razloge za tovrstno odločitev.

Glede na tehtanje argumentov, ki govorijo v prid varovanju *in situ* ali za prestavitev objektov, menim, da so v konkretnem primeru močnejši argumenti za prestavitev objekta na ustrežnejšo lokacijo znotraj samega mikroobmočja. Poleg verodostojnega prikaza barjanske hiše iz 19. stoletja bi lahko načrtovali tudi širitev lokalnega muzeja na prostem.

Upamo lahko le, da objekt ne bo propadel, preden bodo znani njegovi lastniki in preden se bo končno lahko začela sanacija, ki naj bi se sklenila s prezentacijo v okviru barjanskega muzeja na prostem.

V vsakem primeru pa priprava osnutka za ureditev bodoče muzejske prezentacije presega delo etnologa konservatorja v spomeniški službi, zato se bodo, takoj ko bo rešeno lastništvo in sklenjen dogovor o dokončnem načinu varovanja *Tomaževe hiše*, v pripravo vključili muzealci.

Viri in literatura:

- FISTER, Peter 1992: O slovenskem muzeju arhitekture - skansen kot del slovenskega prostora. V: Glasnik SED 32 /2, 15-22
- GRANADSKA KONVENCIJA. Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu evropskega arhitekturnega bogastva. V: Uradni list SFRJ 4, 1991, 36.
- KERŠIČ, Irena 1992: Ideje, poskusi in sistemski pristopi pri načrtovanju muzejev na prostem. V: Glasnik SED 32/2, 11-14.
- KOLARIČ, Marijan 1975: Amsterdamska deklaracija in kongres o evropski stavbni dediščini. V: Varstvo spomenikov 20, 313-324.
- KOŽELJ, Zvezdana 1986: Muzej na prostem kot skupni spomeniškovarstveni in muzejski problem. V: Varstvo spomenikov 28, 101-107.
- - 1992: Mreža regionalnih muzejev na prostem kot dodatna oblika varovanja nepremične etnološke dediščine. V: Glasnik SED 32/3, 23-27.
- MEDNARODNA LISTINA O KONSERVACIJI in restavraciji spomenikov in spomeniških območij, Beneška karta. V: Varstvo spomenikov 12, 1969.
- MELIK, Anton 1927: Kolonizacija Ljubljanskega barja. Ljubljana.
- UNESCO - KONFERENCA: Razumevanje in ohranjanje arhitekturne dediščine - Vzgoja in izobraževanje mladih. V: Varstvo spomenikov 32, 1990, 290-291.
- VRHOVNIK, Ivan 1991: Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile. Ljubljana.